

WSTĘP

Wypadek w elektrowni jądrowej Fukushima Daiichi¹ – lokalnie znanej jako F1² – wywołał wiele znaczących zmian nie tylko w zakresie bezpieczeństwa energetyki jądrowej, ale także w innych sferach życia społecznego czy polityczno-gospodarczego Japonii. Jednym z bezpośrednich skutków katastrofy było zatrzymanie wszystkich reaktorów jądrowych na terytorium Japonii oraz przyjęcie przez ówczesny rząd Partii Demokratycznej (PD) nowego planu energetycznego, który przewidywał zamknięcie zakładów jądrowych do roku 2030. Sam wypadek, jak i późniejsze próby ponownego uruchomienia reaktorów doprowadziły do powstania silnego ruchu denuklearnego – termin ten zostanie omówiony w dalszej części – który osiągnął apogeum w czerwcu 2012 roku. Niemniej jednak w grudniu tego samego roku pronuklearna Partia Liberalno-Demokratyczna (PLD) oraz jej długoletni koalicjant Kōmeitō wygrali wybory do izby niższej parlamentu, a następnie rząd Abe Shinzō przyjął plan energetyczny, który stanowił „kurs zwrotny” w stosunku do polityki Partii Demokratycznej. Plan ten zakładał powrót do energii jądrowej jako jednego z głównych źródeł energii elektrycznej.

W tej sytuacji powstaje pytanie o społeczne poparcie dla takiej decyzji i o to, co stało się z protestami społecznymi przeciwko zakładom jądrowym, które w czerwcu 2012 roku gromadziły nawet 200 tysięcy uczestników na demonstracjach przed rezydencją premiera i budynkami parlamentu w samym sercu Tokio. Kto wówczas protestował i dlaczego? Jakie były skutki tych protestów?

Opierając się na badaniach terenowych, wywiadach, obserwacji partycypacyjnej i przeglądzie dotychczasowych badań, w niniejszej pracy zostanie przeprowadzona analiza rozwoju i funkcjonowania ruchu przeciwko elektrowniom jądrowym w Japonii po wypadku w Fukushimie Daiichi. Główne pytania badawcze dotyczą kwestii wpływu katastrofy fukushimskiej na społeczeństwo obywatelskie, jego rozwój, formy działania, a szczególnie na funkcjonowanie ruchu sprzeciwu wobec energetyki jądrowej. Docelowo ana-

¹ Na terenie prefektury Fukushima znajdują się dwie elektrownie jądrowe: Fukushima Daiichi („Fukushima Numer Jeden”) oraz Fukushima Dai’ni („Fukushima Numer Dwa”). Znajdują się one w niedalekiej odległości od siebie.

² Wymawiane jest jako *efu-ichi*.

liza ta ma pomóc w rozważaniach zagadnienia wpływu grup obywatelskich na politykę energetyczną państwa, czy ujmując rzecz szerzej, na proces decyzyjny w administracji państwowej. Analiza powyższych zagadnień przedstawiona zostanie na tle opisu wcześniejszych wypadków oraz działalności podmiotów ruchu określanego w języku polskim i angielskim jako antynuklearny, a w niniejszej pracy jako denuklearny – ukierunkowany na sprzeciw wobec zakładów energetyki jądrowej. Do nazwy tej wrócę w późniejszych rozważaniach.

Tezy badawcze

Główna teza badawcza niniejszej pracy opiera się na kilku założeniach – po pierwsze, pofukushimski ruch denuklearny należy do typu nowego ruchu społecznego o sieciowej strukturze i antyhierarchicznych relacjach, po drugie, przyczynił się do bardzo silnej aktywizacji społeczeństwa obywatelskiego w Japonii, obejmując swym zasięgiem szerokie kręgi społeczne, oraz po trzecie, wpłynął na politykę energetyczną rządu. I choć nie doprowadził do przyjęcia planu całkowitej eliminacji energii jądrowej (z wyjątkiem krótkiego okresu władzy Partii Demokratycznej), jego działalność wpłynęła na inne decyzje władz – np. w zakresie wprowadzenia wyższych standardów bezpieczeństwa elektrowni, zwiększonego nacisku na rozwój energii odnawialnej, rezygnację z budowy nowych elektrowni atomowych – które *de facto* wyznaczyły nowy kurs polityki państwa także w sektorze energetycznym. Szczegółowe skutki działalności ruchu zostały przedstawione szerzej w zakończeniu niniejszej książki, tutaj można jedynie nadmienić, że wpływ ruchu miał charakter wielowymiarowy i objął zarówno sferę polityki państwa, jak również sposobu organizacji i funkcjonowania ruchów społecznych, społecznej percepcji bezpośredniej akcji, symboliki sfery publicznej oraz norm i zachowań społecznych.

Struktura pracy

Książka podzielona jest na czternaście rozdziałów, oprócz wstępu i zakończenia, zawiera również cztery aneksy, które uzupełniają informacje podane w pracy. Znajdują się w nich nazwy instytucji, programów, ustaw i wydarzeń, wraz z ich zapisem w języku polskim, japońskim (w transkrypcji i znakach), a także angielskim, tam, gdzie były one dostępne. Aneksy zostały przygotowane głównie z myślą o studentach, badaczach i innych specjalistach zajmujących się Japonią.

W rozdziale 1 omówiono teoretyczne podstawy pracy, w tym głównie socjologiczne teorie ruchów społecznych oraz politologiczne dyskusje na temat społeczeństwa obywatelskiego. Pierwsze wykorzystane zostaną do opisu powstania, struktury i funkcjonowania ruchu antynuklearnego w Japonii, a drugie – do typologizacji podmiotów ruchu, postrzeganych w szerszej perspektywie społeczeństwa obywatelskiego. W rozdziale tym wprowadzono analityczny model: politycznych możliwości, struktury mobilizacyjnej oraz tworzenia ram, wypracowany przez Dougha McAdama, Johna D. McCarthy'ego i Mayera N. Zalda (McAdam, McCarthy i Zald 2008), który wykorzystany zostanie jako narzędzie porządkujące dalszy opis oraz analizę ruchu.

Rozdziały 2–5 przedstawiają społeczno-polityczną sytuację w Japonii do wypadku w Fukushima Daiichi w marcu 2011 roku, określaną mianem politycznych możliwości, jakie przyczyniły się do powstania i kształtowania ruchu. Rozdział 2 omawia strukturę władzy politycznej oraz proces decyzyjny w zakresie polityki energetycznej, który do katastrofy zdominowany był przez członków *nuklearnej wioski*. Rozdział 3 zawiera opis wypadków i zdarzeń jądrowych, mających miejsce w Japonii do marca 2011 roku. Uwypuklono w nim mechanizmy kontroli i nadzoru w przemyśle jądrowym, pozwalające na zatajenia i fałszowania informacji przez operatorów elektrowni i elity władzy. Rozdział 4 zarysowuje sytuację w trakcie i po wypadku z 11 marca 2011 roku, ze szczególnym uwzględnieniem kontestowanych przez ruch antynuklearny kwestii. W części tej znajduje się także analiza dynamiki zmian w nastawieniu opinii publicznej do zakładów jądrowych, jaka wpływała na działania ruchu, a także zachowania decydentów. W rozdziale 5 natomiast przedstawiony został rozwój ruchu denuklearnego na podstawie teorii cyklu protestu.

Rozdziały 6–13 zawierają typologiczny opis i analizę ruchu denuklearnego po wydarzeniach z marca 2011 roku. W kolejnych rozdziałach zaprezentowano przykłady działalności wybranych podmiotów ruchu, reprezentujące główne kategorie: protestu (rozd. 6–7), naukowo-informacyjne (rozd. 8), programowe (rozd. 9), pomocowe (rozd. 10), nadzorcze (rozd. 11), prawne (rozd. 12) i inne (rozd. 13). W tym ostatnim znalazły się także prywatne firmy, choć zasadniczo nie są one uznawane za podmioty społeczeństwa obywatelskiego. Jak pokaże analiza, rozróżnienie pomiędzy podmiotami ruchu społecznego, społeczeństwa obywatelskiego a innymi formami działalności społeczno-politycznej i gospodarczej jest w rzeczywistości bardzo trudne. Funkcjonalny podział, wykorzystany w tej pracy, odzwierciedla główny, choć nie jedyny, rodzaj działalności poszczególnych grup. Przy opisie organizacji uwagę zwracano na historię powstania, formy struktury organizacyjnej i członkowskiej, a także finansowanie. Najbardziej zauważalną i medialną

formą działalności podmiotów społeczeństwa obywatelskiego są protesty i demonstracje, jednak, jak pokaże analiza, działają one w sieci, czy innymi słowy, w pewnym ekosystemie silnie ze sobą powiązanych podmiotów, struktur i aktorów.

Rozdział 14 nawiązuje do jednego z najbardziej kontestowanych zagadnień teorii ruchów społecznych i społeczeństwa obywatelskiego, a mianowicie relacji elit władzy i społeczeństwa. W rozdziale tym przeanalizowano instrumenty wpływu, wykorzystywane przez rządzące elity na społeczeństwo i w odwrotną stronę, ze szczególnym uwzględnieniem miękkich form kontroli społecznej, w tym także „tworzenia ram” (ang. *framing*). Na tym ostatnim polu toczy się zacięta walka między obiema stronami konfliktu o nadawanie znaczeń i interpretacji. W ruchu pofukushimskim podkreślane są zwłaszcza hasła udziału „zwykłych obywateli”, demokratycznego prawa do akcji bezpośredniej, a także nowatorskość i nowoczesność.

Ostatni rozdział pracy podsumowuje całość pod kątem przyczyn, narzędzi wpływu, struktur mobilizacyjnych i cykli ruchu, odnosząc się także do zagadnienia typologizacji ruchu pofukushimskiego jako nowego ruchu społecznego. Na koniec omówione zostało zagadnienie skutków ruchu, pogrupowanych jako bezpośrednie i pośrednie, a także krótko- i długookresowe. Pracę kończy konstatacja, iż pomimo osłabienia działalności grup protestu pod względem liczebności i częstotliwości demonstracji przeciwko zakładom jądrowym, inne formy działalności, jak również liczba podmiotów uczestniczących w tym procesie wzrasta, obejmując coraz szersze kręgi społeczne.

Materiały źródłowe

Literatura przedmiotu na temat „potrójnej katastrofy” fukushimskiej (trzęsienie ziemi, tsunami, awaria elektrowni jądrowej Fukushima Daiichi) i jej skutków jest ze zrozumiałych względów bardzo bogata zarówno w języku japońskim, jak i wielu innych językach świata. Opracowania dotyczą praktycznie wszystkich aspektów tego wypadku i jego wpływu na dalsze losy Japonii. W języku angielskim opisano i przeanalizowano między innymi: wpływ katastrofy na zmiany w polityce energetycznej, obronnej i funkcjonowanie samorządów terytorialnych (Samuels 2013); przebieg wypadku i podjęte działania przez głównych japońskich decydentów oraz amerykańską Komisję Regulacji Nuklearnej (ang. Nuclear Regulatory Commission) (Lochbaum et al. 2014); z perspektywy teorii bezpieczeństwa człowieka (*human security*) (Bacon i Hobson 2014), medycyny i ekologii (Caldicott 2014); z perspektywy polityczno-ekonomicznej (Schreurs i Yoshida 2013), politycz-

no-ekonomicznej i ekologicznej (Hindmarsh 2013) czy przyczyn wypadku na szerszym tle uwarunkowań instytucjonalno-politycznych w perspektywie historycznej (Carpenter 2012).

Japońskojęzyczna literatura jest w tym względzie jeszcze bogatsza. Na potrzeby niniejszej pracy wybrano głównie opracowania dotyczące szeroko pojmowanego ruchu sprzeciwu wobec elektrowni jądrowych. Inne źródła zostaną omówione przy poszczególnych rozdziałach i sekcjach w miarę potrzeby. W przypadku ruchu denuklearnego, oprócz opracowań naukowych, analiz, sprawozdań i danych statystycznych zarówno rządowych, jak i innych podmiotów prywatnych, czy też doniesień prasowych, wykorzystano wyniki własnych badań terenowych i obserwacji partycypacyjnej oraz wywiady, które w przypisach określono odpowiednio dla badań terenowych jako BT, nr, ewentualnie data oraz dla wywiadów za pomocą nazwiska lub numeru, w drugim przypadku ze względu na zastrzeżenie anonimowości (wywiad, nazwisko lub nr)³.

Prześledzenie chronologii wydarzeń, działalności organizacji czy poszczególnych uczestników i organizatorów ruchu denuklearnego możliwe było dzięki dokumentom, materiałom, a także zapiskom pozostawionym przez samych działaczy ruchu, takich jak: Noma Yasumichi (2012), Misao Redwolf (2013a), Hirano Taiichi (TwitNoNukes 2011), Sono Ryōta (2011) i inni. Bogactwo materiałów prymarnych pozwala na weryfikację, porównanie faktów i narracji. Przeprowadzone przeze mnie badania terenowe i wywiady w latach 2013–2014 posłużyły z jednej strony analizie sytuacji w badanym okresie, czyli w trzecim roku po wypadku, z drugiej strony porównaniu narracji z czasów wydarzeń z ich późniejszymi wersjami. Wysoką świadomością społeczno-historyczną wykazał się Noma Yasumichi, autor książki *Piątkowe protesty przed rezydencją premiera*, działacz społeczny, publicysta, a także jeden z organizatorów koalicji Hangenren, który bardzo szczegółowo przedstawia wydarzenia i działanie tej grupy do końca 2012 roku. I choć autor sam zastrzega pewien brak dystansu do przedstawianych wydarzeń z racji swego zaangażowania (Noma 2012: 5), to książka pod wieloma względami stanowi bardzo cenne źródło historyczne, zwłaszcza w kwestii wyjaśnienia motywów i percepcji uczestników oraz ich interpretacji wydarzeń, której dokonywali oni na bieżąco, równoległe do podejmowanych działań.

Wśród opublikowanych materiałów na szczególną uwagę zasługują prace socjologa Ogumy Eiji z Uniwersytetu Keiō w Tokio, który zajmuje się badaniem ruchów społecznych w powojennej Japonii. Wysoce świadomy historycznego znaczenia wydarzeń pofukushimskich, a także, jak sam

³ Pełna lista wydarzeń obu kategorii znajduje się na końcu książki.

stwierdza, nauczony doświadczeniami z wcześniejszych badań ruchów społecznych lat 60. i 70. XX wieku oraz brakiem świadectw uczestników z tamtych wydarzeń, postanowił na bieżąco rejestrować refleksje biorących udział w wydarzeniach po marcu 2011 roku. Wraz ze swoim współpracownikiem Kinoshitą Chigaya z Uniwersytetu Meiji Gakuin przeprowadził i zapisał kilkadziesiąt wywiadów z liderami i uczestnikami protestów, które odbywały się w ciągu kilkunastu miesięcy po katastrofie. Zebrał je następnie i wydał w 2013 roku w książce *Ludzie, którzy zatrzymają elektrownie jądrowe*. Oguma nie ograniczył się tylko do wywiadów, był także aktywnym uczestnikiem obserwowanych wydarzeń, podejmując na przykład rolę mówcy na wiecach, a także stał się animatorem wydarzeń ukierunkowanych na kreację nowej rzeczywistości społeczno-politycznej. Do najważniejszych wydarzeń zorganizowanych przez Ogumę zaliczyć niewątpliwie należy historyczne spotkanie premiera Nody z grupą przywódców protestu pod rezydencją premiera, o czym będzie mowa poniżej. W tym wypadku należy mówić o społecznie zaangażowanej nauce, czy może nawet o interwencji socjologicznej. Wspomniany wcześniej współpracownik Ogumy, Kinoshita Chigaya, dodatkowo stworzył listę demonstracji i podobnych wydarzeń, na bieżąco notując informacje zebrane z różnych źródeł, w tym Internetu i Twittera. Wiele z tych zdarzeń, zwłaszcza lokalnych, pozostałoby zapewne niezauważonych.

Drugim ważnym badaczem jest znany socjolog ekologiczny Hasegawa Kōichi z Uniwersytetu Tōhoku od lat zajmujący się kwestiami ruchów społecznych związanych z szeroko rozumianą ekologią, do których zalicza ruchy sprzeciwu wobec elektrowni jądrowych (Hasegawa 1999, 2004, 2011). Podejmuje on także problem relacji centrum – peryferia, w którym samorządy lokalizacyjne, czyli gminy, które wyraziły zgodę na budowę elektrowni jądrowych na swoim obszarze, stanowią miejsce realizacji polityki państwowej. Pod pewnymi względami niniejsza praca stanowi kontynuację prac Hasegawy, stąd też częste odwołania do jego publikacji i koncepcji.

Uwagi redakcyjne

W niniejszej pracy do zapisu wyrazów japońskich i nazw własnych zastosowano międzynarodową, zmodyfikowaną transkrypcję Hepburna.

Nazwiska japońskie podawane są na pierwszym miejscu, przed imieniem – zgodnie ze zwyczajem obowiązującym w Japonii.

Popularne nazwy geograficzne (np. Tokio, Kioto, Osaka, Kobe) oraz niektóre przyswojone w języku polskim terminy japońskie występują w wersji spolszczonej (np. samuraj, siogun, sintoizm).

Podstawowe zasady transkrypcji Hepburna:

Pisownia	Wymowa	Przykład	[Wymowa]
ū	uu	Kyūshū	Kiuusiuu
ō	oo	Ōi	Ooi
sh	śi	Fukushima	Fukuśima
ts	c	tsunami	cunami
w	ł	Watari	Łatari
z	dz	zen	dzen
y	j	Yokohama	Jokohama

Imiona i nazwy własne oraz wyrazy pospolite zakończone na *-a*, *-i*, *-n*, a także nazwy geograficzne zakończone na *-a* są odmieniane zgodnie z zasadami obowiązującymi w języku polskim. Wszystkie terminy japońskie i inne obcojęzyczne, z wyjątkiem tych, które na stałe weszły do języka polskiego (np. samuraj, sinto) oraz nazw własnych, są zapisywane kursywą.

Ze względu na bardzo dużą liczbę nazw własnych organizacji i instytucji zostały one w zdecydowanej większości przetłumaczone na język polski w celu ułatwienia rozumienia tekstu. Chodziło również o ukazanie pewnych aspektów semantycznych, które zatracone są często w nazwach tłumaczonych na język angielski przez samych Japończyków. Wyjątek od tłumaczenia nazw na język polski stanowią firmy prywatne, które w większości mają oficjalne nazwy anglojęzyczne (np. Toshiba, Mitsubishi Heavy Industries). Wszystkie nazwy oryginalne w transkrypcji i znakach znajdują się w aneksie 1. W przypadku przyjętych skrótów nazw organizacji (także instytucji państwowych) stosowane są czasami skróty anglojęzyczne, aby ułatwić kojarzenie i odszukanie informacji na ich temat tym czytelnikom, którzy mają dostęp do źródeł w języku angielskim. Na przykład Keizai Sangyōshō, czyli Ministerstwo Gospodarki i Przemysłu pojawia się w szeroko stosowanym skrócie METI, z angielskiego: Ministry of Economy, Trade and Industry. Jest to być może kontrowersyjne posunięcie, jednak stosowane w języku polskim w niektórych przypadkach, tak jak na przykład w odniesieniu do Międzynarodowego Funduszu Walutowego skracanego do IMF. Polskie tłumaczenia nazw instytucji i tytułów dokumentów podawane są jako pierwsze, transkrypcja oryginału zaś w nawiasach kwadratowych, by zasygnalizować brak ustalonych tłumaczeń na język polski. Wszystkie tłumaczenia fragmentów tekstów z języka japońskiego i z języka angielskiego zostały dokonane przez autorkę niniejszej pracy. Odstępstwa od powyższych zasad będą odpowiednio sygnalizowane.